

Recenzje

**Danuta Rytel-Schwarz, Alina Jurasz, Lesław Cirko, Ulrich Engel,
2012, *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*,**

**Bd. 4: *Die unflektierbaren Wörter*, 2. neu bearb. und ergänzte Aufl.,
Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag
(Westostpassagen. Slawistische Forschungen und Texte, Bd. 14.4), ss. 395**

Prezentowana książka jest poprawioną wersją *Gramatyki kontrastywnej niemiecko-polskiej (Deutsch polnische kontrastive Grammatik)* pod redakcją Ulricha Engela, która ukazała się po raz pierwszy w wersji dwutomowej w 1999 roku (w Niemczech w Wydawnictwie Juliusza Groosa, w Polsce w Energei), a rok później w Wydawnictwie Naukowym PWN. Jako dzieło zbiorowe mające objąć całą gramatykę obu języków (fonetykę, morfologię, składnię), a także naukę o tekście, liczące ponad 1300 stron (wydanie PWN), stanowiła niewątpliwie cenną pomoc w dydaktyce obu języków jako obcych. Opracowana została przez językoznawców głównie z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Alicję Gacę, Izabelę Prokop, Czesławę Schatte, Christopha Schattego), a także z Uniwersytetu Wrocławskiego (Alinę Jurasz, Eugeniusza Tomiczka), Jagiellońskiego (Antoniego Dębskiego), Gdańskiego (Andrzeja Kątnego), Szczecińskiego (Pawła Mecnera), Łódzkiego (Romana Sadzińskiego), Instytutu Slawistyki PAN (Danutę Rytel-Kuc) oraz Uniwersytetu w Zurichu (Daniela Weissa). Redakcji naukowej całości podjął się Ulrich Engel z Uniwersytetu w Bonn. Jedyńymi slawistami w tym gronie byli Danuta Rytel-Kuc, współautorka omawianego wydania (jako Rytel-Schwarz) i Daniel Weiss. Miało to wpływ na opis języka w nim zawarty, niemieckocentryczny, co zresztą zostało explicite zaznaczone już w pierwszym wydaniu. Podręcznik ten należy do serii dwutomowych gramatyk kontrastywnych sygnowanych przez Ulricha Engela jako redaktora (wspólnie z Pavicą

Mrozoviciem opracował on gramatykę niemiecko-serbsko-chorwacką¹, a we współpracy z Mihaiem Isbășescu, Speranța Stănescu i Octavianem Nicolaem powstała gramatyka niemiecko-rumuńska²). Wszystkie mają podobny układ typograficzny – uwagi, o ile nie odnoszą się do obu porównywanych języków, są zapisywane w dwóch kolumnach, a punktem wyjścia jest zawsze gramatyka niemiecka. Prowadzi to do niewątpliwych uproszczeń w opisie języka kontrastowanego z niemieckim, pomijania zagadnień dla niego istotnych, a niewystępujących w niemczyźnie, z jednej strony, z drugiej zaś – do imputowania istnienia w kontrastowanym języku struktur typowych dla niemieckiego, na przykład „przysłówek przyrzeczownikowych” typu *heute/dzisiaj* czy *dort/tam*, por.:

Die Hitze heute ist nicht auszuhalten. – Ten upał dzisiaj jest nie do wytrzymania. (Deutsch-polnische kontrastive Grammatik),

die Schülerin dort/der Schüler dort – eleva de colo/elevul de colo (Kontrastive Grammatik Deutsch-Rumänisch).

Rzeczywiście w gramatykach niemieckich tego typu konstrukcje uznaje się za rzeczownikowo-przysłówkowe (por. Eisenberg 1999/2006), jednak interpretacja taka jest obca polszczyźnie (przysłówek³ uznaje się za niezwiązany formalnie z żadnym elementem wypowiedzenia). Obce językom słowiańskim jest również wyłączenie z zakresu przysłówek (polskich i serbsko-chorwackich⁴) formacji odprzymiotnikowych.

Takie i inne przykłady nałożenia gramatyki jednego języka na drugi spowodowały, że przez 12 lat funkcjonowania polsko-niemieckiej gramatyki kontrastywnej na obu rynkach zgłoszono do niej wiele uwag. Zarzuty dotyczyły niedostatecznie dokładnego przedstawienia języka polskiego oraz

¹ Ulrich Engel, Pavica Mrazović (Hg.), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, Bd. 1–2, München 1986.

² Ulrich Engel, Mihai Isbășescu, Speranța Stănescu, Octavian Nicolae, *Kontrastive Grammatik Deutsch-Rumänisch*, Bd. 1–2, Heidelberg 1993.

³ Ponieważ gramatyka jest obszerna, nie sposób w z założenia krótkiej recenzji odnieść się do opisu wszystkich prezentowanych w niej części mowy. Ze względu na zainteresowania naukowe autorki najdokładniej omówiony zostanie sposób prezentowania przysłówek.

⁴ Pozostaje przy tym określeniu, ponieważ gramatyka dotyczy tego „języka”, choć zdają sobie sprawę, że współcześnie jest on uważany za twór sztuczny.

kontrowersyjności zaproponowanego podziału na części mowy. Ponieważ od czasu jej wydania pojawiło się wiele nowych opracowań dotyczących szczegółowych zagadnień polskiej gramatyki⁵, postanowiono podręcznik wydać na nowo, a w czasie prac nad wydaniem poprawionym okazało się, że niektóre rozdziały (jak ten poświęcony partykułom) należy opracować od początku. Pracę nad nim podjęły osoby wymienione jako autorzy tomu (autorami pierwotnych opisów byli: *Przyimek* – Izabela Prokop, *Subiunktor i elementy subiunktywne* – Paweł Mecner, *Przysłówek i Koniunktor* – Christoph i Czesława Schatte, *Partykuły i Kopule* – Alicja Gaca).

W nowym wydaniu w miejsce dwóch tomów zaproponowano cztery o następującej treści:

Tom 1: Tekst – Fonetyka – Zagadnienia interdyscyplinarne

Tom 2: Zdanie

Tom 3: Fleksja nominalna – Czasownik

Tom 4: Wyrazy nieodmienne⁶

Jako pierwszy ukazał się tom czwarty, obejmujący zagadnienia najtrudniejsze i wymagający największych zmian treściowych względem pierwowzoru. Kolejne tomy mają się ukazać w roku 2013 (drugi), 2014 (trzeci) i 2015 (pierwszy). Każdy z nich będzie rozpoczynał rozdział o częściach mowy (ten sam), najbardziej kontrowersyjny w pierwszym wydaniu, w nowym znacznie zmieniony.

Zanim zacznę omawiać zawartość podręcznika, chcę poczynić kilka uwag wprowadzających. Jak zaznaczają autorzy, *Gramatyka* została napisana na potrzeby dydaktyki języka, a więc jest przeznaczona dla osób zainteresowanych dostrzeżeniem paralel między oboma językami, a niekoniecznie

⁵ Zawarte w bibliografii monografie wydane po 2000 roku dotyczą głównie przyimków (M. Grochowski (red.), *Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, Toruń 2005; J. Jarosz, *Niemieckie ekwiwalenty tłumaczeniowe polskich przyimków we frazach temporalnych*, Wrocław 2007; B. Milewska, *Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk 2003; B. Milewska, *Słownik polskich przyimków wtórnych*, Gdańsk 2003; R. Przybylska, *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*, Kraków 2002) oraz fleksji (M. Bańko, *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa 2002), a także onomatopei (M. Bańko, *Współczesny polski onomatopeikon. Ikoniczność w języku*, Warszawa 2008).

⁶ Tłumaczenie wyrażzeń i cytatów niemieckich – E. K.

poszerzaniem ściśle naukowej wiedzy na temat ich struktury. Każde porównywanie niesie ze sobą konieczność zastosowania jakiegoś *tertium comparationis* – dla tak dużego obszaru poznawczego, jakim są gramatyki dwóch różnych genetycznie języków, może się okazać, że nie zawsze da się wyróżnić podstawę porównania. Jeśli więc mimo to autorzy opracowania starają się znaleźć jakąś wspólną płaszczyznę, zasługuje to na uznanie, bo wynika z dbałości o spójność opisu, o ile oczywiście nie jest sztuczne (jak w wypadku podziału na części mowy w pierwszym wydaniu).

W podręczniku zastosowano reguły opisu właściwe gramatyce dependencyjnej, która sprawdziła się w kontrastywnym opisie języków. Zgodnie z jej zasadami starano się ustalić repertuar części mowy, co okazało się łatwiejsze dla języka niemieckiego (dysponującego rodzajnikami i mającego dość ściśle zdefiniowane reguły szyku) niż polskiego. Zaproponowany podział, opracowany dla języka niemieckiego i dopasowany dla celów kontrastywnych do polskiego, jest w omawianym wydaniu uboższy o kilka klas nadmiernie różnicowanych partykuł, a z kryteriów podziału usunięto te absurdalnie brzmiące, jak na przykład to, że cechą definicyjną polskiego przysłówka (jedyną) jest to, że odpowiada on na pytania zaczynające się od *k-* lub *j-* (Engel 2000: 22)⁷ (niemiecki przysłówek odpowiada na pytania zaczynające się od *w-*)⁸. W najnowszym wydaniu przysłówek jest zdefiniowany jako nieodmienna część mowy zdolna do zajmowania pierwszej pozycji w zdaniu i mogąca odpowiadać na pytania otwarte (Sachfragen)⁹. Również nadmiernie rozmnożone partykuły z pierwszego wydania (Kopula-, Modal-, Rangier-, Grad-, Vergleichs- i Abtönungspartikel) zostały zredukowane do czterech (Modal-, Abtönungs-, Relations- i Gradpartikel) i zdefiniowane przy użyciu kilku kryteriów, por.:

⁷ Podobnie jest zdefiniowany przysłówek w gramatyce niemiecko-serbsko-chorwackiej.

⁸ *W*-Fragen obejmują jednak przecież nie tylko pytania przysłówka, jak na przykład *wann* [kiedy], *wo* [gdzie], *wohin* [dokąd], *wie* [jak], ale też takie, jak *wer* [kto], *was* [co], *wie viel* [ile]. W niemieckim bowiem wszystkie słówka pytajne zaczynają się od *w-*.

⁹ Tak zdefiniowano przysłówek w gramatyce niemiecko-rumuńskiej.

	2000	2012
Modalpartikel	odpowiada na pytanie <i>tak/nie</i>	nieodmienna, wyraża opinię mówiącego na temat stanu rzeczy i może być użyta jako odpowiedź na pytanie o rozstrzygnięcie
Abtönungspartikel	nie można o nią zapytać, zaniegować jej, nie może komentować innej partykuły, nie można jej użyć jako odpowiedzi	nieodmienna, wyraża opinię mówiącego na temat stanu rzeczy i nie może być użyta jako odpowiedź na jakiegokolwiek pytanie
Relationspartikel	brak	nieodmienna, podkreśla relację między jakimiś elementami w wypowiedzeniu
Gradpartikel	stopniuje / identyfikuje / intensyfikuje pewne elementy	nieodmienna, wyraża stopień lub intensywność cechy

Do zdyscyplinowania opisu przyczynił się również zapewne fakt, że klasyfikacji podlegają nie słowa, ale szerzej ujmowane „elementy leksykalne” (w mało przejrzysty sposób zdefiniowane na s. 22), jak i jasno sformułowane kryteria homonimiczności umożliwiającej wydzielenie kilku jednostek o tym samym kształcie.

Klasyfikację zamyka stwierdzenie, że na pewno nie jest ona doskonałym odbiciem prawdy o języku, a raczej kompromisem umożliwiającym wspólny opis polskiego i niemieckiego (s. 27), kontrastujące z pełnym samozadowolenia komentarzem z wydania pierwszego, że „wystarczy jedynie zadawać wymienione niżej pytania, aby z odpowiedzi wyłoniła się jednoznaczna klasyfikacja”, co zresztą – znów cytując – „w znacznym stopniu [autorom] się powiodło” (Engel 2000: 22).

Zredukowanie ilości części mowy ma dla projektowanego czytelnika duże znaczenie: ograniczają się one do kilku znanych mu klas i kilku nowych (np. Determinativ, Subjunktor, Adjunktor, Illokutionsmarker), które być może – odpowiednio szczegółowo zdefiniowane – okażą się łatwe do opanowania.

Sposób opisu w całym podręczniku jest jednolity, co ułatwia korzystanie z niego. Na początku każdego rozdziału podano rozszerzoną charakterystykę omawianej części mowy obejmującą również dystrybucję jej przedstawicieli w tekstach. Tam, gdzie to było możliwe, podano reguły słowotwórcze. Każdy rozdział zamyka podział opisywanych kategorii części mowy, zwykle we-

dług kryteriów semantycznych (np. przyimki lokalne, temporalne, finalne, koncesywne, porównawcze, adweratywne itp.), którego centrum stanowią zbiory jednostek należących do danej kategorii. Jest więc *Gramatyka kontrastywna* również zbiorem przysłówków, przyimków, partykuł itd. niemieckich i ich polskich odpowiedników (i vice versa). Co ważne, autorzy zaznaczają, że odpowiedników tych nie należy traktować jako jedynych możliwych ekwiwalentów, ale że zależą one od kontekstu użycia danego wyrażenia. Dla przykładu fragment dotyczący przyimka *nach* (s. 119):

nach <dat>

nach Paris fahren

Um 8 Uhr muss ich schon nach Hause gehen.

Diese Fenster gehen nach Süden.

Er ging dem Lichtschein nach.

do <gen>, **na** <akk>, **w kierunku** <gen>

jechać do Paryża

O godzinie ósmej muszę już iść do domu.

Te okna wychodzą na południe.

Szedł w kierunku światła.

Ta leksykalna część *Gramatyki*, najobszerniejsza zresztą, pełni więc rolę słownika dwujęzycznego, jest jednak od niego o tyle cenniejsza, że koncentruje się na podawaniu – zgodnie z założeniami gramatyki dystrybucyjnej – kontekstów występowania opisywanych wyrażen. Część leksykograficzna ma – jak wspomniano – układ gniazdowy (według kryteriów semantycznych), co w dydaktyce języka jest cenniejsze od układu alfabetycznego¹⁰.

Drugim istotnym z punktu widzenia dydaktycznego rodzajem informacji w niej zawartym jest ta na temat słowotwórstwa. Pokażę to na przykładzie najbardziej chyba niejednorodnej słowotwórczo klasy, mianowicie przysłówków, których opis otwiera omawiany tom. Zarówno w języku niemieckim (por. np. Glinz 1952, Erben 1958, Engel 1988, Heinle 2004, Duden 2009), jak i w polskim (Cyran 1967, Nagórko 2001), jak zresztą w większości innych języków (por. Evans 2000), w tworzeniu form adverbialnych bierze udział wiele mechanizmów słowotwórczych. Dla języka niemieckiego autorzy gramatyki wymieniają: **a**) -ens (*bestens, schönstens, frühestens*), **b**) -lings (*bäuchlings, rittlings, blindlings*), **c**) -mal (*dreimal, manchmal, tausendmal*), **d**) -s (*montags, sommers, eilends*), **e**) -weise (*heimlicherweise, dum-*

¹⁰ Mankamentem *Gramatyki* w tym wypadku jest jednak brak indeksu umożliwiającego znalezienie danego wyrażenia w wypadku, gdy czytelnik nie umie przyporządkować go którejś z zaproponowanych grup semantycznych.

merweise, stundenweise), **f** -wärts (abwärts, hinwärts, heimwärts), **g** -erlei (zweierlei, vielerlei), **h** -maßen (erklärermaßen, gezwungenermaßen), **i** -her/-hin // her-/hin- (daher, dahin; heran, hinan), **j** mitten- (mittendrin, mittenhinein), **k** (n)irgend- (irgendwann, nirgendwo), **l** -erseits (beiderseits, väterlicherseits, diesseits); dla polskiego: **a** -o/-e (cicho, ładnie), **b** -em (biegiem, okrakiem, fuksem, milczkiem), **c** -krotnie (dwukrotnie), **d** -ako (dwojako), **e** -ąd (stąd), **f** -ś, -oś (dokądś, jakoś), **g** -kolwiek (skądkolwiek), **h** indziej (gdzie indziej), **i** oraz przysłowki o kształcie fraz przyimkowych: bez (bez liku, bez tchu, bez ustanku); co (co dzień, co wieczór, co chwilę); do (do cna, do czysta, do syta, do pełna, do późna); na (na brudno, na lewo, na twar-do, na próżno, na bakier, na oślep, na ogół, na odwrót, na piechotę); od (od (nie)dawna, od razu, od niechcienia, od ręki, od święta); po (po cichu, po daw-nemu, po kryjomu, po prostu, po trochu, po polsku, po mistrzowsku, po sto-kroć); w (w poprzek, w ciemno, w okamgnieniu, w najlepsze, w mig); z (z ci-cha, z grubsza, z kretesem, ze szczeniem); za (za widoku, za bezcen) (s. 37–43). Pominąwszy niekompletność (por. listy obejmujące więcej mechanizmów przysłówkotwórczych w: Engel 1988, Duden 2009) lub nadreprezentację for-mantów przysłówkowych na tych listach (np. sufiksy -ako, -ś, -kolwiek nie są prymarnie przysłówkowe)¹¹, warto zwrócić uwagę na dwa aspekty poruszone przez autorów rozdziału.

Po pierwsze, co oczywiste w gramatykopisarstwie niemieckim, gdzie częściej opisuje się adverbialia niż adverbia, zwraca się uwagę na to, że w języku niemieckim przysłówków często nie odróżnia się od innych okoliczników (*Adverbialbestimmungen*) lub od przymiotników (w wypadku przysłówków odprzymiotnikowych mówi się o adverbialnym użyciu przymiotnika, por. np. Eisenberg 1999/2006). W języku polskim z kolei za przysłowki uważa się mniej lub bardziej zleksykalizowane frazy przyimkowe typu *na górze*, *na dole* (s. 30). Są to kwestie kontrowersyjne w gramatykach obu języków, do tej pory jednak mało obecne w dydaktyce uniwersyteckiej. Uwagi te mają zapobiec kwestionowaniu przysłówkowości (tzn. możliwości pełnienia funkcji przysłowka) takich wyrażen jak *zu Fuß* [na piechotę] czy *na górze*. Takie spojrzenie, abstrahując od ustalania statusu leksykalnego adverbialiiów

¹¹ Ustalenie listy operacji przysłówkowych w obu językach wymaga szerszych badań. Ponieważ autorzy *Gramatyki* korzystali z dostępnych im opracowań, a te dotychczas nie zaferowały pełnych i bezsprzecznych list mechanizmów przysłówkotwórczych, wyrażony w tekście głównym zarzut nie odnosi się do nich.

(bo przecież tylko jednostki leksykalne, czyli zleksykalizowane adverbialia, mogą być uznane za przysłówki sensu stricto), pozwala na pokazanie tej niejednorodnej i kontrowersyjnej klasy jako całości – co dla filologów jest cenniejsze od sporu teoretyków języka na temat „przysłówka jako takiego”.

Drugim cennym aspektem jest powiązanie części słowotwórczej z semantyczną, tzn. zaprezentowanie poszczególnych kategorii semantycznych przysłówków – tam, gdzie to było możliwe – jako zbioru tworzonych przez elementy powstałe dzięki zastosowaniu poszczególnych wymienionych wcześniej schematów słowotwórczych.

Podsumowując, można stwierdzić, że nawet jeśli opis polszczyzny w tym opracowaniu jest zbyt niemieckocentryczny i przez to nie zawsze prawdziwy, podręcznik doskonale realizuje swój cel, którym jest porównanie obu języków. Jest on nieocenioną pomocą nie tylko dla studentów, opanowujących dopiero język obcy, ale również – dzięki ukazaniu wyrażen w kontekście – dla tłumaczy, którym w omawianym zakresie może zastąpić słownik dwujęzyczny.

Bibliografia

- CYRAN W., 1967, *Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza*, Łódź–Wrocław: ŁTN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- DUDEN, 2009, *Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch*, hrsg. v. Dudenredaktion, 8. überarb. Aufl., Mannheim–Wien–Zürich: Duden.
- EISENBERG P., 1999/2006, *Grundriss der deutschen Grammatik*, Bd. 2: *Der Satz*, 3. durchges. Aufl., Stuttgart: Metzler.
- ENGEL U., 1988, *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Groos.
- ENGEL U., 2000, *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*, Bd. 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ERBEN J., 1958, *Deutsche Grammatik. Ein Abriss*, Berlin: Akademie-Verlag.
- EVANS N., 2000, Word classes in the world's languages, in: *Morphologie. Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung. An International Handbook on Inflection and Word-Formation*, hrsg. v. G. Booij, Ch. Lehmann, J. Mugdan, 1. Hlb., „Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft”, Bd. 17.1, Berlin–New York: de Gruyter, s. 708–732.
- GLINZ H., 1952/1973, *Die innere Form des Deutschen. Eine deutsche Grammatik*, 6 durchges. Aufl., Bern–München: Francke.

HEINLE E.-M., 2004, *Diachronische Wortbildung unter syntaktischem Aspekt. Das Adverb*, Heidelberg: Winter.

NAGÓRKO A., 2001, Przyimki a słowotwórstwo przysłówków, *Prace Filologiczne 44*, s. 453–462.

Emilia Kubicka

Toruń, Uniwersytet Mikołaja Kopernika

